

Strah od smrti u funkciji dobi, spola i religijskog opredjeljenja

Kolarić, Ana

Undergraduate thesis / Završni rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:495375>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-19**



Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)



zir.nsk.hr



DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zadru

Odjel za psihologiju

Preddiplomski sveučilišni studij psihologije (jednopedmetni)



Ana Kolaric

**Strah od smrti u funkciji dobi, spola i
religijskog opredjeljenja**

Završni rad

Zadar, 2018.

Sveučilište u Zadru

Odjel za psihologiju
Preddiplomski sveučilišni studij psihologije (jednopedmetni)

Strah od smrti u funkciji dobi, spola i religijskog
opredjeljenja

Završni rad

Student/ica:

Ana Kolarić

Mentor/ica:

izv. prof. dr. sc. Irena Burić

Zadar, 2018.



Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Ana Kolarić**, ovime izjavljujem da je moj **završni** rad pod naslovom **Strah od smrti u funkciji dobi, spola i religijskog opredjeljenja** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, srpanj 2018.

Sadržaj:

1. Uvod	3
1.1. Emocija straha i anksioznost	3
1.2. Smrt i pogledi na smrt	4
1.3. Strah od smrti (tanatofobija)	6
1.4. Teorije straha od smrti	10
1.5. Korelati straha od smrti	12
1.5.1. Dob	12
1.5.2. Spol	13
1.5.3. Religijsko opredjeljenje	15
1.5.4. Zadovoljstvo životom	17
2. Problemi i hipoteze	19
2.1. Problemi	19
2.2. Hipoteze	19
3. Metoda	20
3.1. Ispitanici	20
3.2. Mjerni instrumenti	20
3.3. Postupak	21
4. Rezultati	22
5. Rasprava	26
6. Zaključak	30
7. Literatura	31

Strah od smrti u funkciji dobi, spola i religijskog opredjeljenja

Sažetak

Smrt je životni događaj koji podrazumijeva prestanak života, prestanak postojanja jedinice kao zasebnog živog sustava i nepovratni prestanak svih životnih funkcija. Pojam smrti ponekad okupira misli pojedinaca, a s obzirom na stav koji imamo prema smrti, strah od smrti se razlikuje između pojedinaca ili grupa. Strah od smrti je definiran kao anksioznost doživljena u svakodnevnom životu uzrokovana iščekivanjem stanja u kojem je osoba mrtva. Mnoge su teorije pokušavale objasniti kako pojam smrti, tako i strah od smrti. Cilj ovog istraživanja bio je utvrditi razlikuju li se određene grupe ljudi (konkretno teisti i ateisti te muškarci i žene) u strahu od smrti te utvrditi postoji li povezanost straha od smrti s varijablama dobi i zadovoljstva životom. U istraživanju je sudjelovalo 640 ispitanika, od čega je njih 444 bilo ženskog, a 196 muškog spola. Raspon dobi sudionika istraživanja bio je od 13 do 93 godine, a prosječna dob bila je 34. Dobiveno je kako postoji slaba negativna povezanost između dobi i straha od smrti, odnosno strah od smrti pada u funkciji dobi te slaba negativna povezanost između straha od smrti i zadovoljstva životom, odnosno s povećanjem zadovoljstva životom strah od smrti pada i obrnuto. Također, rezultati su pokazali kako postoji značajna razlika u strahu od smrti s obzirom na spol (muškarci se manje boje smrti u odnosu na žene) i religijsko opredjeljenje sudionika istraživanja (ateisti se manje boje smrti u odnosu na teiste).

Ključne riječi: smrt, strah od smrti, dob, spol, religijsko opredjeljenje, zadovoljstvo životom

Fear of death depending on age, gender and religious orientation

Summary

Death is a life event that signifies the end of life, the termination of individual being as a separate live system and the irreversible cessation of all life functions. The concept of death sometimes occupies the thoughts of individuals, and with regard to the attitude that people have towards death, the fear of death can differ between individuals or groups. The fear of death is defined as anxiety that can be experienced in everyday life caused by the anticipation of the condition in which a person is dead. Many theories have tried to explain not only the concept of death but also the fear of death. The purpose of this research was to determine whether specific groups of people (specifically theists and atheists as well as men and women) differ according to their fear of death, and to determine if there is connection between the fear of death and the variables of age and life satisfaction. The subjects were 444 women and 196 men 13 to 93 years of age. Their average age was 34. The results of this research show that there is a low negative connection between age and the fear of death, which means that the fear of death decreases with age. What is also concluded is that there is a low negative connection between the fear of death and life satisfaction, therefore with the increase of life satisfaction the fear of death decreases and vice versa. Moreover, the results show that there is a significant difference in the fear of death with regards to gender (men are less scared of dying than women) and religious orientation of subjects (atheists show less fear of death than theists).

Key words: death, fear of death, age, gender, religious orientation, life satisfaction

1. Uvod

1.1. Emocija straha i anksioznost

Jedna od široko obuhvatnih definicija emocija navodi kako su emocije kratkotrajni osjećajno-pobuđujuće-svrhovito-izražajni fenomeni pomoću kojih se prilagođavamo izazovima na koje nailazimo tijekom važnih životnih događaja (Reeve, 2009). Druga, uža definicija ističe kako su emocije ili čuvstva ugodni ili neugodni doživljaji izazvani nekom vanjskom ili unutarnjom situacijom, a najčešće se dijele na primarna (osnovna) i sekundarna (izvedena) (Petz, 2005). Sekundarnih emocija ima mnogo, dok je prema većini teorija broj primarnih emocija manji. Među primarne emocije ubrajaju se strah, ljutnja, tuga, gađenje, interes/iznenađenje i radost, a zajedničko svima jest da proizlaze iz istih okolnosti kod svih ljudi, da se izražavaju na jedinstven i karakterističan način, urođene su te izazivaju predvidivu i karakterističnu fiziološku reakciju (Reeve, 2009). Jedna od kulturalno univerzalnih emocija jest emocija straha. Prema službenoj definiciji, strah je intenzivna i neugodna emocija koja se javlja prilikom percipiranja opasnosti (fizičke ili psihološke) što je često povezano sa željom da se pobjegne ili sakrije od izvora opasnosti. Strah je praćen nizom fizioloških reakcija i promjena u organizmu poput suhoće usta, ubrzanog srčanog ritma, znojenja, drhtanja, osjećaja "praznine" u želucu, potrebe za uriniranjem i dr. (Petz, 2005). Situacije koje izazivaju strah pojedinci obično percipiraju fizički ili psihološki štetnima, donosiocima opasnosti ili pojedinac jednostavno smatra da njegove sposobnosti i vještine suočavanja nisu dovoljne za prevladavanje prepreke koju predstavlja takva situacija. Pozitivna posljedica straha koji se javlja prilikom suočavanja sa nekom vrstom opasnosti jest pojava motivacije za učenje novih načina nošenja s istom situacijom (Reeve, 2009). Uz strah se često veže pojam tjeskobe ili anksioznosti koji označava stanje napetosti, bojazni, nesigurnosti, a sve je praćeno aktivacijom autonomnog živčanog sustava. Anksioznost je najčešći emocionalni poremećaj, a javlja se u situacijama kad uzroci ili prijetnje nisu jasne ili prepoznatljive, ali i u situacijama kad postoji stvarna ili predvidiva opasnost (Petz, 2005).

Ljudi se svakodnevno suočavaju s mnogim situacijama koje u njima izazivaju strah. Ipak, vrlo je mnogo izvora strahova s kojima se pojedinci rijetko susreću ili ne razmišljaju o istima pa iz istog razloga ponekad nisu svjesni postojanja tog straha. Jedan od takvih strahova je strah od smrti o kojem će biti riječ u ovom radu.

1.2. Smrt i pogledi na smrt

Vrlo je poznata rečenica kako je sto posto sigurna jedino smrt na kraju života svakog živog bića. Smrt je, prema Hrvatskoj enciklopediji (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=56855>), prestanak života, prestanak postojanja jedinke kao zasebnog živog sustava, nepovratni prestanak svih životnih funkcija. Antropologija razlikuje fizičku i biološku smrt pri čemu se pojam fizičke smrti objašnjava postojanjem zakona pretvaranja materije u energiju i obrnuto te zakonom entropije prema kojem svemir teži homogenizaciji energije, tj. postojanje života povlači sa sobom i postojanje smrti. Biološka smrt je s druge strane sličnija medicinskom poimanju smrti, odnosno podrazumijeva prestanak rada mozga što se očituje na ravnom prikazu encefalograma, a jedinka ne pokazuje reakcije kroz 24 do 48 sati (Kusić, 1990). Potpuno razumijevanje pojma smrti podrazumijeva barem tri komponente: ireverzibilnost, nefunkcionalnost i univerzalnost. Ireverzibilnost u tom slučaju podrazumijeva činjenicu kako se nakon smrti čovjek tjelesno ne može ponovno vratiti u život. Nefunkcionalnost se odnosi na shvaćanje kako životne funkcije nakon smrti prestaju, dok univerzalnost podrazumijeva shvaćanje da umiru baš svi živi organizmi (Niemić i Schulenberg, 2011; Speece i Brenet, 1984, prema Schaie i Willis, 2001).

Morin (2005) navodi kako su smrt i odnos prema smrti neke od komponenata koje razlikuju ljudsku od ostalih vrsta živućeg svijeta. Ljudska vrsta je jedina čiji pripadnici održavaju određene rituale nakon smrti jednog od pripadnika, jedina čija društva vjeruju u zagrobni život i uskrsnuće mrtvih. Shvaćanje smrti i odnos prema smrti razvija se kroz djetinjstvo, a Kübler-Ross (1989) daje pregled poimanja smrti od rane dječje dobi do adolescencije. Tako navodi da djeci do treće godine života smrt predstavlja samo neku vrstu rastanka. Djeca između treće i pete godine života smatraju kako je smrt samo prolazno stanje, dok ona između pete i devete godine na smrt gledaju kao na *"čovjeka u crnom koji odvodi ljude"*. Tek od devete godine kod djece se razvija realističnije mišljenje i pogled na smrt te je smatraju neopozivim dijelom života. Ljudi su se oduvijek zanimali za sam pojam i proces smrti pa je ona u središtu mnogih filozofskih, religijskih, umjetničkih, znanstvenih i drugih djela. Ipak, koncept smrti ne postoji u najstarijim vokabularima, već se o njoj govori kao o snu, putovanju, rođenju, bolesti, nezgodi, odlasku u prebivalište predaka i sl. (Morin, 2005). Filozofi spominju kako je smrti potrebno dati smisao, a čovjek umire tek kad svjesno ili nesvjesno prihvati smrt (Kusić, 1990). Dva su vjerovanja o shvaćanju smrti nađena kao

univerzalna (od strane etnologa, psihoanalitičara i dječjih psihologa): vjerovanje u smrt i ponovno rođenje te vjerovanje u dvojnika koji nastavlja živjeti nakon smrti. Danas su se, u urbaniziranim i individualiziranim civilizacijama, razvile tri perspektive poimanja smrti: perspektiva prema kojoj se vjeruje u spasenje i besmrtnost pojedinca, perspektiva prema kojoj se vjeruje u stapanje s božanstvom čime pojedinac također postaje besmrtna te perspektiva koja se odnosi na skeptični, ateistički stav prema smrti. Ipak, niti jedna od triju perspektiva još uvijek nije prevladala (Morin, 2005).

Smrt je danas velika tabu tema: o njoj se rijetko razmišlja, a još rjeđe govori. Smatra se da je smrt nešto strano, neprirodno. U psihološkom smislu, smrt predstavlja konačno poništenje ega pa se iz tog razloga prema smrti stvara određena averzija, a često se koristi i potiskivanje kao psihološki obrambeni mehanizam (Štambuk, 2007). Tassel-Matamua i Lindsay (2016) spominju kako je tabuiziranje smrti posebno jako u zapadnim kulturama, dok Moody (2005) govori kako je ono posljedica nekoliko faktora: smrt je izvan dosega svjesnog iskustva – nitko od živih pojedinaca je nije doživio pa je teško shvatiti što je smrt i kakvo je uistinu stanje smrti; sljedeći faktor jest faktor osvještavanja koji donosi razgovor ili pomisao na smrt – čak i indirektan dodir sa smrću suočava nas s predodžbom o vlastitoj smrtnosti što je čini bližom i zamislivom; posljednji faktor tabuiziranja smrti jest strah od smrti. Također, nekoliko je očitih faktora zbog kojih se smrt i teme povezane sa smrću danas nalaze na marginama naše svakodnevice i zbog kojeg je u današnjem društvu umiranje odvojeno od svakodnevnog života: sve više ljudi rijetko umire kod kuće. Smrt je često posljedica bolesti pa su stariji, ali i mlađi pojedinci primorani svoj život završiti u zdravstvenim ili drugim ustanovama, a istraživanja pokazuju da je takvih pojedinaca više od 50% (Buckman, 1996; Edmonds & Rogers, 2003, prema Tassel-Matamua i Lindsay, 2016). Od smrti se bježi jer ona danas i jest jezivija nego prije - ona je osamljena, mehanizirana i neosobna (Kübler-Ross, 1989). Također, s tehnološkim napretkom dolazi do napretka u medicini, a samim time rastu i naša očekivanja glede zdravlja i života. Osim toga veliki naglasak stavlja se na materijalne vrijednosti, dok je duhovnost u krizi ("*Život je zabava, a smrt je kraj zabave.*") (Buckman, 1996). Mnogi pojmovi povezani sa smrću bili su temelj različitih istraživanja. Tako se u literaturi često spominje *socijalizacija smrti, ponašanje pred smrt, načini smrti, stavovi prema smrti* i dr. (Kusić, 1990). Vrlo često je spominjan i obrađivan pojam straha ili anksioznosti od smrti, u suvremenom društvu poznat i pod nazivom *tanatofobija*.

1.3. Strah od smrti (tanatofobija)

Strah od smrti ili tanatofobija je strah koji se često povezuje s bolesnicima koji su u terminalnoj fazi razvoja bolesti, najčešće sa starijim ljudima, ali je definitivno i jedan od strahova s kojim se bar u nekom trenutku u životu susretne i svaka zdrava, mlađa osoba. Tomer (1994, prema Tokić, 2013) spominje kako se strah od smrti može definirati kao anksioznost doživljena u svakodnevnom životu uzrokovana iščekivanjem stanja u kojem je osoba mrtva pri čemu je karakteriziraju četiri komponente: zabrinutost zbog tjelesne promjene, svjesnost o prolaznosti vremena, zabrinutost zbog boli i stresa koji prate smrt i zabrinutost zbog intelektualnih i emocionalnih reakcija na smrt (Lonetto i Templer, 1986, prema Schaie i Willis, 2001). Cicirelli (2002, prema Niemiec i Schulenberg, 2012) pak spominje kako strah od smrti ima dvije komponente: egzistencijalni strah (npr. strah od uništenja) i "opipljiv" strah (npr. strah od sudbine, trupa i sl.). U središtu psihijatrijskog pogleda na strah od smrti jest uvjerenje naše podsvijesti kako smrću ne možemo biti uništeni, odnosno, prema našoj podsvijesti, možemo biti jedino ubijeni te ne možemo zamisliti da bismo mogli umrijeti bez nekog naravnog uzroka – jednostavno, zbog starosti. Prema tome, smrt je u našoj podsvijesti vezana uz strašno nedjelo – ubojstvo iz čega proizlazi sam strah od smrti (Kübler-Ross, 1989). Becker (1973, prema Saeed i Bokharey, 2016) navodi kako postoje dva gledišta prema strahu od smrti. Prema prvom, "zdravom" gledištu, strah od smrti nije prirodan, dok je prema drugom, "morbidnom" gledištu strah od smrti prirodan i postoji u svakome od nas. Da bi pojedinac održao svoje psihološko zdravlje na najvišoj razini, prema teoriji egzistencije, nužno je da nadvlada strah od smrti i dade smisao svojem postojanju (Lyke, 2013).

Pitanje straha od smrti je baš poput pitanja same smrti često okupirala, a i danas okupira misli filozofa, ali i znanstvenika. U filozofiji je poznata Eutifronova dilema: boje li se ljudi smrti jer smatraju da je ona nešto loše ili smatraju da je smrt nešto loše jer je se boje? Drugim riječima, određuje li zlo smrti strah od smrti ili strah od smrti određuje naš stav. Filozofi daju dva moguća odgovora, odnosno dva moguća argumenta: onaj za strah od smrti i onaj protiv straha od smrti te ih predstavljaju u obliku hipotetičkih silogizama. Prema argumentu za strah od smrti, ako je smrt zlo za osobu koja je umrla, strah je opravdan i smijemo se bojati smrti; smrt jest zlo za osobu iz čega slijedi da je opravdano bojati se smrti. Prema argumentu protiv straha od smrti, ako smrt nije zlo za osobu koja je umrla, ne trebamo se bojati smrti, tj. strah od smrti nije opravdan; smrt nije zla za osobu koja je umrla iz čega

slijedi da je strah od smrti neopravdan, tj. smrti se ne trebamo bojati. Filozofi ističu još jednu dvojbu prilikom razmišljanja o strahu od smrti, tj. postavljaju pitanje je li strah od smrti racionalan ili iracionalan. Pobornici prvog gledišta smatraju kako je strah od smrti racionalan ukoliko se navedeni pojam zamijeni pojmom prerane smrti – u tom slučaju smrt je zlo, pa je i strah od smrti racionalan. Također, ukoliko je strah od smrti motivacijske prirode, ukoliko nas potiče ka ispunjenju životnih ciljeva i planova, on je racionalan. S druge strane, ako nas paralizira u istim nastojanjima, on je iracionalan. Uz to, iracionalisti smatraju da je strah od smrti iracionalan ako sama osoba dopušta da njome vlada strah. Prema navedenom gledištu, ključna razlika između racionalnog i iracionalnog straha jest u stupnju strahovanja osobe (Biondić, 2013).

Koncept straha od smrti ne može se proučavati ne uzevši u obzir koncept prihvaćanja smrti. Za razliku od izbjegavanja, prihvaćanje smrti je jedini zdravi način suočavanja sa pojmom i događajem smrti (Niemic i Schulenberg, 2011). Saeed i Bokharey (2016) u svojem radu predstavljaju trokomponenti model prihvaćanja smrti prema kojem pojedinac može razviti jedan od tri načina prihvaćanja smrti: neutralno prihvaćanje (prema kojem se na smrt gleda kao na osjetljiv događaj u životu, ali ne razvija se nikakav strah), prihvaćanje približavanjem (prema kojem je u fokusu pozitivan pogled na smrt, a često postoji i vjerovanje u neku vrstu života nakon smrti) ili prihvaćanje izbjegavanjem (prema kojem pojedinac ne može prihvatiti događaj smrti). Prema Wongovoj teoriji (Wong, 2008, prema Niemic i Schulenberg, 2011), tri su temeljna procesa koja vode do zdravog prihvaćanja smrti: pronalaženje značenja, stvaranje značenja i rekonstrukcija značenja smrti. Činjenica jest da čim više znamo o nekom problemu, o onome što se događa ili što bi se moglo dogoditi, strah je manji. Smrt je jedna od pojava koja otvara puno pitanja bez konačnog ili točnog odgovora kod pojedinca pa ne začuđuje činjenica da se velik dio opće populacije boji smrti. Prema Buckmanu (1996), strah od smrti je zapravo spoj mnogo različitih strahova: straha od tjelesne boli, egzistencijalnih strahova o kraju života i postojanja, duhovnih strahova, praktičnih strahova i dr., dok Morin (2005) uspoređuje strah od smrti sa strahom od nepoznatog. Već je spomenuto kako mnogo faktora utječe na odvajanje smrti od svakodnevice, a upravo ti faktori i općenito velike promjene u načinu života posljednjih desetljeća utječu na porast straha od smrti. Kübler-Ross (1989) spominje kako danas dolazi do velikog paradoksa: velik napredak u znanosti i nove spoznaje o ljudskoj prirodi trebale bi nas pripremiti i upoznati s pojavom smrti, no događa se upravo suprotno – smrt postaje tabu, a ljudi je se boje sve više. Već je navedeno da realističnu sliku smrti djeca stvaraju tek oko devete godine života. Jedno od starijih istraživanja koje obrađuje temu straha od smrti

kod djece provela je Thomas (1940, prema Morin, 2005). U tom istraživanju pokazalo se kako su već sedmogodišnjaci pokazivali određenu tjeskobu koju ju izazivao pojam smrti. Morin (2005) navodi kako su Piaget i Anthony pretpostavili da se strah od smrti kod djece javlja u trenutku kad ona postanu svjesna samih sebe, svoga postojanja, kad počnu shvaćati da ih se smrt tiče. Veliku ulogu u dječjem poimanju smrti, ali i strahu od smrti ima odgoj. Većina ljudi danas je odgojena tako da se srami bojati, tj. od nas se očekuje da se ne bojimo. U isto vrijeme, šutnja o strahu i izbjegavanje misli i razgovora o smrti povećava strah (Buckman, 1996; Furer i Walker, 2008, prema Niemiec i Schulenberg, 2011). Ponašanje obitelji i odgoj u slučaju smrti člana obitelji ili dr. danas se uvelike razlikuje u odnosu na nekad. Djeca su nekad bila dio žalovanja za umirućim, dok se danas obično zavaravaju, zaštićuju i udaljuju od samog događaja smrti. Ipak, djeca ubrzo shvaćaju da je došlo do promjena u okolini pa se iz istog razloga javlja nepovjerenje prema odraslima, trauma, strah (Kübler-Ross, 1989).

Strah od smrti u različitim je odnosima s mnogim varijablama. Dob, spol, religijsko opredjeljenje i uvjerenje i zadovoljstvo životom će kasnije biti opširnije opisane. Strah od smrti različit je kod pripadnika različitih kultura i društava. Kusić (1990) navodi kako postoje dva tipa društava: ono koje smrt prihvaća i ujedno poštuje čovjeka (poput npr. afričkog društva) i ono koje je tanatokratsko pa ga smrt opsjeda i zastrašuje (poput npr. zapadnjačkog društva). Kulture se razlikuju i u običajima, tj. načinu na koji pokušavaju smanjiti strah od smrti. Tako u Indiji nakon smrti člana zajednice ostavljaju rižu na raskrižjima, u staroj Kini su postavljali male klupice na putu prema groblju kako bi se duše pokojnika mogle odmoriti i sl. Schumaker i Waren (1990) u svojem istraživanju usporedili su strah od smrti kod Japanaca i Australaca te su dobili kako je kod Japanaca strah od smrti izraženiji nego kod Australaca što je u suprotnosti sa drugim istraživanjima koja su pokazala kako je kod istočnjačkih religija strah od smrti manje izražen u odnosu na ostale religije. Što se tiče spolnih razlika u istom istraživanju, dobiveno je kako u Japanu nema razlike u strahu od smrti između muškaraca i žena, dok u Australiji žene postižu veći rezultat na skali straha od smrti u odnosu na muškarce (Schumaker i sur., 1988, prema Shumaker i Waren, 1990). Snowden (1989, prema Shumaker i Waren, 1990) ipak naglašava kako je najbitnija interakcija kulture i religije, a sama istočnjačka religija jest ta koja ublažava strah od smrti. Kako je kod Japanaca religioznost (i ekstrinzična i intrinzična) najmanja, dobiveni rezultati ne dovode se u pitanje.

Pokazalo se kako je strah od smrti manji kod osoba koje su nedavno izgubile nekog bliskog u odnosu na one koje se nisu susretale sa smrću bliskih osoba u nedavno vrijeme

(Cole, 1978, prema Firestone i Cattell, 2009). Harding i sur. (2005) ne nalaze efekte obrazovanja na strah od smrti ili prihvaćanje smrti, dok Cole (1978, prema Harding i sur., 2005) nalazi negativnu povezanost između straha od smrti i obrazovanja. Istraživanja su pokazala kako su anksioznost, eksternalni lokus kontrole i očajanje pozitivno povezani sa strahom od smrti, dok su aktualizacija selfa, samopoštovanje, smisao života, zadovoljstvo životom (Gesser i sur., 1987) i socijalna podrška (Cicirelli, 1999, prema Tokić, 2013) negativno povezani sa strahom od smrti. Brojna su istraživanja pokazala kako postoji određeni utjecaj iskustva blizu smrti ili medicinskim rječnikom kliničke smrti (*Near Death Experience* – NDE) na strah od smrti, odnosno u istraživanjima je dobiveno kako je strah od smrti manji kod pojedinaca koji su doživjeli NDE (Kusić, 1990; Moody, 2005; Peake, 2012; Tassel-Matamua i Lindsay, 2016). Iskustvo blizu smrti (NDE) se definira kao afektivno snažan psihološki doživljaj s transcendentnim i mističnim elementima koji se javlja prilikom osjećaja nadolazeće smrti ili u situacijama jake tjelesne ili psihološke opasnosti (Greyson, 2000). Pokazalo se da se iskustvo NDE razlikuje između kultura, no četiri su karakteristike tog iskustva univerzalne kod svih pojedinaca koji su iskustvo doživjeli: uvjerenje da je ono što su doživjeli bilo doista stvarno iskustvo, a ne halucinacija; osjećaj transcencije u smislu ulaska u onostrano, u drugi svijet; promjena pogleda na život nakon NDE; osjećaj da je NDE jedan od najjačih doživljaja koji su doživjeli u životu. Prema psihološkim objašnjenjima navedenog iskustva, ono je možda posljedica depersonalizacije (psihoanalitičari smatraju da čovjekov um nije spreman prihvatiti činjenicu o skoroj smrti pa se tješi povlačenjem i odcjepljenjem od tijela stvarajući misli o vlastitoj besmrtnosti) ili obrane od straha od smrti (ove teorije još nisu znanstveno dokazane). Također, neki istraživači na NDE gledaju kao na sindrom lažnog sjećanja, autoskopiju ili sjećanje na vlastito rođenje (Mindoljević Drakulić i Keleuva, 2016). Medicinsko objašnjenje NDE fenomena daje Peake (2012) koji govori kako je navedeno iskustvo posljedica oslobađanja prevelike količine glutamata prije same smrti. Ring (1984, prema Tassel-Matamua i Lindsay, 2016) nalazi kako čak 80% pojedinaca koji su doživjeli neki oblik kliničke smrti izvještava o nestanku straha od smrti u odnosu na 29% pojedinaca koji NDE iskustvo nisu doživjeli.

Feifel i Tong Nagy (1981) u svojem radu spominju kako pojedinci koji na skali straha od smrti postižu veće rezultate imaju općenito negativniji pogled na smrt (opisuju je kao lošu, mračnu, okrutnu...), češće su okupirani mislima o smrti, izvještavaju kako kod njih s dobi strah od smrti raste, manje su religiozni te izbjegavaju općenito rituale i obrede koji su povezani sa smrću (npr. pogrebe i sl.) u odnosu na pojedince koji na skali straha od smrti postižu niže rezultate. U istom istraživanju dobiveno je kako strah od smrti nije značajno

povezan s dobi, socioekonomskim statusom, rezultatom na testovima opće inteligencije, samopoštovanjem i zadovoljstvom životom. Neki istraživači pretpostavljaju kako je cjelokupno ljudsko ponašanje motivirano strahom od smrti (Becker, 1973, prema Tokić, 2013; Tassel-Matamua i Lindsay, 2016). Drugi smatraju kako pojam smrti i strah od smrti igraju veliku ulogu u razvoju depresije, psihosomatike i psihopatoloških pojava (Boisen, Jenkins i Lorr, 1954, Bromberg i Schilder, 1936, Feifel, 1977, Meyer, 1975, prema Feifel i Tong Nagy, 1981).

1.4. Teorije straha od smrti

Tomer (1992) u svojem radu sumira teorije kojima se pokušava objasniti postojanje straha od smrti kod ljudi. Prve takve teorije bile su filozofske prirode jer su se upravo filozofi, kako je već spomenuto, bavili pitanjima smrti i straha od smrti. Prema Heideggerovoj i Sartreovoj filozofskoj teoriji, anksioznost se javlja kad nismo u mogućnosti ostvariti svoj puni potencijal kao ljudskog bića, a smrt je jedan od faktora koji nas zaustavlja na putu do samoostvarenja. Nakon filozofskih, počinju se razvijati psihološke teorije. Teorija samoaktualizacije Maslowa i Rogersa (Tomer, 1992) naslanja se na ova filozofska poimanja straha od smrti. Oni spominju kako je strah od smrti kod samoaktualiziranih pojedinaca manji u odnosu na one koji samoaktualizaciju nisu postigli. Kod Rogersa se spominje pojam idealnog selfa koji je zapravo reprezentacija želja pojedinaca, ono što pojedinac želi postati i biti. Smrt je u tom slučaju prepreka koja može zaustaviti pojedinca u ostvarivanju idealnog selfa. Prema tome, pojedinci kod kojih je diskrepanca između postojećeg i idealnog selfa veća, više se boje smrti u odnosu na one kod kojih je diskrepanca manja ili u odnosu na one koji su postigli idealan self. Teorija traženja smisla komplementarna je teoriji samoaktualizacije, a govori o tome kako u trenucima životnih nedaća dolazi do preoblikovanja percepcije, životnih shema i stavova (Tomer, 1992). Na taj način pojedinac pokušava ponovno uspostaviti shvaćanje svrhe života koje je narušeno istim životnim nedaćama ili mislima o tim životnim nedaćama (u ovom slučaju o smrti). Prema Kellyjevoj teoriji osobnih konstrukata, cjelokupna ličnost pojedinca je sustav konstrukata koje on stvara o nekom događaju, a na temelju kojih mu je omogućeno djelovanje i predviđanje događaja u budućnosti (Larsen i Buss, 2008; Tomer, 1992). Anksioznost je ovdje definirana kao stanje koje se javlja kad je pojedinac suočen s događajem za kojeg, unutar svojeg sustava

konstrukata, ne nalazi odgovarajući konstrukt kojim bi se događaj mogao objasniti. Smrt tako postaje jedan od događaja kojemu je teško pronaći smisao, a strah od smrti je veći kod pojedinaca kojima je teže smrti dati smisao. Kako ne postoji konstrukt koji bi pojedincu u sadašnjosti omogućio predviđanje izgleda smrti u budućosti, pojedinac stvara svoje stavove na temelju vjerovanja.

Psihoanalitičari i neofreudovci predstavljaju teorije poricanja i pozitivne iluzije u koje spada dvofaktorski model straha od smrti i Beckerova TMT teorija (Terror Management Theory – Teorija upravljanja strahom) (Tomer, 1992). Prema dvofaktorskom modelu straha, prvi faktor predstavlja cjelokupno psihološko zdravlje koje je odraz opće anksioznosti i depresije kod pojedinca, dok je drugi faktor odraz specifičnih životnih iskustava pojedinca. Kod straha od smrti, prvi faktor se sužava na anksioznost i depresiju koja je uzrokovana strahom od smrti, dok drugi faktor predstavlja iskustva koja su direktno povezana s događajem smrti. Također, prema ovom modelu, strah od smrti se razvija kad obrambeni mehanizmi ne djeluju uspješno. Najčešće citirana teorija u kontekstu straha od smrti je TMT teorija prema kojoj je najveći cilj svake civilizacije postizanje besmrtnosti identifikacijom s nečim što ga nadilazi. U tom smislu, Becker spominje "simboličku" besmrtnost pri čemu se pojedinac identificira s kulturalnim sistemom i "pravu" besmrtnost pri čemu pojedinac uzima u obzir religiju. Stav pojedinca prema smrti će biti pozitivan ukoliko on prihvaća kulturalne vrijednosti, a negativan ukoliko ih krši (Jost i sur., 2003).

Još jedna vrlo vrijedna teorija kojom se pokušava objasniti postojanje straha od smrti jest Eriksonova teorija psihosocijalnog razvoja (Shaie i Willis, 2001; Tomer, 1992). Prema ovoj teoriji, pojedinac prolazi kroz osam razvojnih stadija, a u svaki prelazi razrješavajući krize na pozitivan ili negativan način. Posljednji stadij može rezultirati integritetom ega ili očajanjem. Pozitivno rješavanje krize u posljednjem stadiju života rezultira manjim strahom od smrti što je i dobiveno u brojnim istraživanjima. U tom stadiju bitni su koncepti pregleda života, integriteta i kohezivnosti. Usvajajući navedene koncepte, pojedinac se priprema na smrt. Ukoliko osoba u starijoj životnoj dobi može dati smisao provedenom životu te prihvaća sve uspone i padove kroz koje je prolazila tijekom života, može prihvatiti i sam pojam i događaj smrti. S druge strane, pojedinci koji očajavaju, na smrt gledaju kao na još jedan propust u nizu pogrešaka i frustracija koje su im se događale tijekom života (Given i Range, 1990). Štoviše, Woods i Witte (1981) govore kako je upravo strah od smrti centralni pojam očajanja koje se javlja kod neintegriranih starijih osoba. Prema teoriji kognitivnog razvoja, zadatak pojedinca u odrasloj i starijoj dobi jest da kroz dijalektičko mišljenje integrira pojam vlastite smrtnosti u koncepciju selfa. Samo dijalektičko mišljenje predstavlja sposobnost

pojedince da integrira kontradiktorne konstrukte, pojmove, događaje - u ovom slučaju život i smrt. Promjene u poimanju smrti do kojih dolazi s porastom dobi mogu se na taj način objasniti promjenama do kojih dolazi u kognitivnom funkcioniranju pojedinca (Neimeyer, 1994; Tomer, 1992).

1.5. Korelati straha od smrti

1.5.1. Dob

Činjenica je kako se pojedinci različite dobi razlikuju prema svojim stavovima, pogledima na život, ponašanju, interesima i sl. Mnoga su istraživanja provedena kako bi se utvrdila promjena određenih varijabli s porastom dobi, odnosno prolaskom vremena. Pojmovi starenja, starosti i smrti često se nalaze u istim kontekstima. Petrović (2005) tako definira starenje kao proces koji završava smrću. Gerontolozi navode 7 tipičnih strahova u starosti: strah da ne poludiš, opći strah od života, strah za egzistenciju, strah od bespomoćnosti, strah od bolesti, strah od promjena kojima nije moguće upravljati i strah od zadaće razvijati se. Kod mnogih se javlja strah od smrti – strah od gubitka kontrole, strah od nepoznatog, strah od susreta s Bogom ili susreta s vlastitom istinom (Grün, 2011). Ipak, smrt, strah i strah od smrti pojave su s kojima se suočavaju kako stari, tako i mladi.

Brojna su istraživanja ispitivala razlike u stupnju straha od smrti između različitih dobnih skupina kao i povezanost straha od smrti i dobi, a dobiveni rezultati nisu jednoznačni. Kod nekih je dobiveno kako strah od smrti pada s porastom dobi, odnosno dobivena je negativna povezanost između tih dviju varijabli (Depaola, Griffin i Young, 2003; Depaola, Neimeyer i Ross, 1994, prema Štambuk, 2014; Russac, Gatliff, Reece i Spottswood, 2007, prema Lyke, 2013; Thorson i Powell, 1988). Kod drugih je dobiven zakrivljen odnos između dobi i straha od smrti, odnosno dobiveno je kako je strah od smrti najviši kod pojedinaca srednje dobi u odnosu na one mlađe i starije životne dobi (Gesser, Wong i Reker, 1987). Treći su dobili kako ne postoji značajna povezanost između straha od smrti i dobi (Feifel i Tong Nagy, 1981; Harding, Flannelly, Weaver i Costa, 2005; Loneto i Templer, 1986, prema Schaie i Willis, 2001).

Već je spomenuto kako i prema Eriksonovoj teoriji psihosocijalnog razvoja i prema teorijama kognitivnog razvoja (Tomer, 1992) strah od smrti pada s porastom dobi, a meta-analiza Fortnera i Neimeyera (1999, prema Depaola, Griffin i Young, 2003) pokazuje kako

se strah od smrti stabilizira u starijoj dobi. Na manji strah od smrti starijih u odnosu na mlađe osobe vjerojatno utječe i socijalizacija (naučenost od strane društva) u smislu da se očekuje smrt i pripremi na nju u emocionalnom i financijskom smislu (Shaie i Willis, 2001). Pad u strahu od smrti s dobi dovodi se u vezu i s porastom religioznosti te prihvaćanjem smrti (Flint i sur. 1983, prema Given i Range, 1990) kao i s davanjem smisla vlastitom životu: integracija života i davanje smisla životnim događajima je nešto s čime se u većoj mjeri susreću stariji pojedinci; u većini slučajeva pojedinci starije životne dobi uspiju dati smisao većini životnih događaja, a samim time daju smisao i smrti pa je kod njih strah od smrti manji u odnosu na one koji se takvim pitanjima još ne bave (pojedinci mlađe i srednje životne dobi) (Lyke, 2013). S druge strane, strah od smrti je veći kod onih (starijih) pojedinaca koji imaju doživljaj kako svoj život nisu dovoljno iskoristili, a u isto vrijeme procijene kako nemaju dovoljno vremena da ostvare ciljeve i želje u skoroj budućnosti (Tomer i Eliason, 1996, prema Mirčeta, 2008). Objašnjenje zakrivljenog odnosa između straha od smrti i dobi jest činjenica kako kod pojedinaca u odrasloj dobi dolazi do promjene u percepciji vremena: ne gledaju više koliko je godina prošlo, već koliko im je godina ostalo. Prema tome, počinju se bojati starosti, a s time u vezi dolazi povećanje u strahu od smrti. S druge strane, strah je manji kod mlađih jer smatraju da je smrt daleko od njih, da ih se ne tiče, dok starije osobe smrt prihvaćaju pa je i strah kod njih manji (Gesser, Wong i Reker, 1987). U istraživanjima čiji su rezultati pokazali kako ne postoji povezanost između straha od smrti i dobi dano je objašnjenje kako je strah od smrti više u funkciji prošlih iskustava i doživljaja pojedinca nego trenutačnih životnih okolnosti (Bell i Patterson, 1979, prema Schaie i Willis, 2001; Tomer, 1992).

1.5.2. Spol

Neupitna je činjenica kako se muškarci i žene međusobno razlikuju u nizu karakteristika, ponašanja, sposobnosti, a velika većina tih razlika je i znanstveno ispitana i dokazana. Strah od smrti je jedan od konstrukata koji je vrlo često bio ispitivan kod muškaraca i žena, odnosno brojna su istraživanja koja su utvrđivala razliku u strahu od smrti između žena i muškaraca. Rezultati tih istraživanja uglavnom su jednoznačni, odnosno pokazuju kako žene postižu veći rezultat na upitnicima straha od smrti u odnosu na muškarce (Bassett, 2017; Dattel i Neimeyer, 1990; Davis i sur., 1983; Depaola, Griffin i Young, 2003; Harding i sur. 2005; Kastenbaum, 2000, prema Lyke, 2013; Saeed i Bokharey, 2016;

Thorson i Powell, 1988; Tokić, 2013). Puno manji broj je onih u kojima je dobiveno kako je strah od smrti veći kod muškaraca u odnosu na žene (npr. Robinson i Wood, 1984, prema Dattel i Neimeyer, 1990) ili kako nema razlike u strahu od smrti s obzirom na spol (npr. Bengston, 1977, prema Depaola, Griffin i Young, 2003; Mirčeta, 2008). Uz strah od smrti, pokazalo se kako žene pokazuju i više straha od samog procesa umiranja, uništenja, straha za druge i sl. (Yang i Chen, 2009, prema Bassett, 2017).

Nekoliko je objašnjenja ovakvih rezultata. Prema hipotezi emocionalne ekspresivnosti, iako žene i muškarci na jednak način doživljavaju emocije, žene su općenito slobodnije i otvorenije nego muškarci u izražavanju svih emocija pa tako i straha (Dattel i Neimeyer, 1990; Saeed i Bokhaery, 2016). Moguće je da su uzrok navedenome društvo i kultura u kojoj živimo: muškarci su jači spol pa moraju suspregnuti emocije, dok su žene nježniji spol pa mogu iskazivati svoje emocije. Prema tome, muškarci prilikom nijekanja straha na upitnicima straha od smrti na taj način možda daju socijalno poželjne odgovore (Tokić, 2013). Drugo objašnjenje jest da su žene općenito anksioznije nego muškarci (Peterson i Plehn, 1999, prema Lyke 2013). Također, pokazalo se kako žene na smrt gledaju više s emocionalnog stajališta, dok muškarci percipiraju smrt više s kognitivnog stajališta (Krieger, Epting i Leitner, 1974, prema Depaola, Griffin, Young, 2003). Kako se u većini istraživanja u kojima se ispituje strah od smrti koristi Templerova (DAS) skala straha od smrti koja je u većoj mjeri emocionalno- nego kognitivno-orijentirana skala, ne čudi što se uglavnom pokaže kako žene postižu više rezultate na istima (Dattel i Neimeyer, 1990). Uz to, kad se žene pitalo da opišu i objasne smrt, davale su više emocionalne i osobne odgovore, dok su muškarci davali neutralne i općenite odgovore (Holcomb, Neimeyer i Moore, 1993, prema Bassett, 2017). Još jedno od objašnjenja daju Eshbaugh i Henninger (2013, prema Bassett, 2017) koji govore kako su razlike u strahu od smrti između muškaraca i žena zapravo posljedica djelovanja neke druge crte ličnosti ili karakteristike prema kojoj se muškarci i žene razlikuju, a moguće je da ista i uzrokuje strah od smrti. Olatunji i sur. (2008, prema Bassett, 2017) predlažu kako bi jedna od tih crta mogla biti gadljivost. Pokazalo se kako je gadljivost pozitivno povezana sa strahom od smrti te da su žene općenito gadljivije od muškaraca (Haidt i sur. 1994, prema Bassett 2017). Prema evolucijskim teorijama, gadljivost žena prema određenim objektima i pojavama u okolini posljedica je velike osjetljivosti na potencijalnu opasnost ili štetu. Da bi žene očuvale svoju djecu i obitelj, morale su biti prilično osjetljive na navedene stvari. Tako se razvila i gadljivost. Sama smrt u ovom slučaju predstavlja opasnost i ranjivost pa žene osjećaju određenu odbojnost prema njoj. Potporu ovim tvrdnjama daju i istraživanja u kojima je kontrolirana varijabla

gadljivosti, a rezultati su pokazali kako u tom slučaju nestaje razlika u strahu od smrti između muškaraca i žena. Ipak veliko ograničenje jest činjenica da se radi o korelacijskim istraživanjima pa uzročno-posljedično zaključivanje nije moguće. Također, moguće je da neka treća varijabla utječe na sve spomenute varijable (Bassett, 2017).

1.5.3. Religijsko opredjeljenje

Religija i religiozna vjerovanja javljaju se od početaka ljudske civilizacije do suvremenog doba, u najprimitivnijim i najrazvijenijim kulturama i društvima. Religija predstavlja sustav vjerovanja, etičkih vrijednosti i ponašanja kojima čovjek iskazuje svoj subjektivan ili objektivan odnos prema nečemu što smatra svetim (Hrvatska enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=52381>). Prema svojoj prirodi, religija je subjektivan i u većini slučajeva neracionalan sustav - bavi se nepoznatim i nemjerljivim stranama ljudskog razumijevanja (Peake, 2012).

Pitanje smrti i što se događa nakon smrti raspravljano je, a na neki način i objašnjeno u svakoj od postojećih religija. Prema objektivno-mehanicističkom modelu umiranja, nakon prestanka funkcioniranja organa umireno i to je jednostavno kraj (Tassel-Matamua, 2014, prema Tassel-Matamua, 2016). Ipak, Bering (2012) spominje kako ljudi svih kultura vjeruju u neki oblik zagrobnog života ili nisu sigurni što se događa s umom nakon smrti. Navodi kako to nije samo posljedica religije i religijskog vjerovanja i ne služi samo zaštiti od užasa nepostojanja, već je nusproizvod naše teorije uma. Teorija uma govori kako razmišljanje o raznim događajima (npr. zašto postojimo, zašto postoje prirodne katastrofe i sl.) dovodi do toga da razmišljamo o nekom velikom Umu (bez teorije uma, tsunami bi bio samo tsunami); ona nam pomaže da razmišljamo o skrivenim psihološkim uzrocima. Kritično razdoblje za razvoj teorije uma je oko sedme godine života. Dakle, teisti stvaraju svoju teoriju uma prema kojoj postoji određena svrha života pojedinca (teleofunkcionalno rezoniranje), dok ateisti smatraju kako mi jednostavno jesmo. Zanimljivo je kako djeca iz teističkih i ateističkih obitelji daju teleofunkcionalne odgovore na pitanja vezana uz svrhu (Dawkis, 2006). Ipak, teorija uma (kao ni svaka druga teorija) nema odgovor na pitanje što slijedi nakon smrti.

Uz teoriju uma, razvijena je i teorija ostvarenja želja prema kojoj vjerujemo u nešto samo zato jer želimo da to bude istina (Bering, 2012). Freud je na religiju gledao kao na "*univerzalnu, opsesivnu neurozu čovječanstva*". Isticao je da, ne samo da je religioznost povezana s mnogim mentalnim bolestima, već i sama predstavlja mentalnu bolest (Dušanić,

2012). On također spominje kako pojedinac teško može zamisliti vlastitu smrtnost pa svaki put kad je pokušamo zamisliti vidimo sebe kao preživjele promatrače - u nesvjesnom, svatko je od nas uvjeren u vlastitu besmrtnost. Bering (2012) navodi kako je Cotardov sindrom vjerovanje pojedinca da, iako je svjestan, ne postoji ili je već mrtav, ali psihološki besmrtnan te da je i samo postojanje tog sindroma možda dokaz postojanja dijela kognitivnog sustava koji oblikuje iluzorne predodžbe o besmrtnosti. Ipak, prema hipotezi simulirane restrikcije, teško nam je zamisliti besmrtnost jer se već i u pokušaju da zamislimo kako izgleda smrt koristimo pozadinskim svjesnim iskustvima, a smrt nije nešto slično bilo čemu što smo doživjeli (Bering, 2012). Kübler-Ross (1989) također navodi kako je moguće da u svojoj podsvijesti ne možemo shvatiti ni prihvatiti smrt pa sebe držimo besmrtnima, ali zato priznajemo smrt susjeda (pa informacije o poginulima u ratu ili prometnim nesrećama mogu podržavati podsvjesnu vjeru u vlastitu besmrtnost). Zadatak vodećeg projekta znanstvene revolucije danas, projekta Gilgameš (Harari, 2015), jest osigurati čovjeku vječni život ili besmrtnost. Prema tom projektu, prije kasne moderne ere većina religija i ideologija prihvaćala je mišljenje da je smrt naša neizbježna sudbina; većina religija je baš smrt pretvarala u izvor životnog smisla. Stav znanosti jest kako ljudi umiru zbog "tehničkih kvarova", a svaki kvar ima rješenje. Napredak znanosti doveo je do pada smrtnosti: u 17. stoljeću bi od tisuću novorođenčadi umrlo njih 150, a trećina njih do petnaeste godine života. Danas unutar prve godine umre pet od tisuću djece, a petnaestu godinu ne dočeka njih sedam od tisuću. Iz istih razloga velik broj ljudi smatra kako će već 2050. bar neki ljudi postati nesmrtni (Harari, 2015), odnosno sve smo bliže mišljenju kako će se znanstvenim i tehničkim dostignućima smrt zauvijek spriječiti (Buckman, 1996). Prema već spomenutoj Beckerovoj teoriji upravljanja strahom (Tomer, 1992), vjerovanja u zagrobni život i slična vjerovanja, stavovi i ponašanja postoje kako bi ublažili paralizirajuću tjeskobu nepostojanja ega, tj. ljudi posjeduju niz obrambenih mehanizama koji nas štite od straha od smrti. Ipak, istraživanja koja su ispitivala ovu teoriju pokazala su kako nije pronađena veza između vjerovanja u zagrobni život i straha od smrti (Bering, 2012).

U kršćanskoj eshatologiji smrti zapravo nema jer je život vječan, a samim time smrt ne može biti loša. Prema tome, strah od smrti je iracionalan, odnosno, smrti se ne trebamo bojati (Biondić, 2013). Istraživanja su pokazala kako je vjerovanje u život nakon smrti negativno povezano sa strahom od smrti kod odraslih sudionika istraživanja (Harding i sur., 2005, prema Ka-Ying Hui i Coleman, 2012). Uz to, dobiveno je kako kod starijih ispitanika nema povezanosti između istih varijabli (Falkenhain i Handal 2003, prema Ka-Ying Hui i Coleman, 2012). Vjerovanje u reinkarnaciju kod budista i hinduista smatra se obrambenim

mehanizmom od straha od smrti. Ipak, istraživanja su pokazala kako ne postoji povezanost između vjerovanja u reinkarnaciju i straha od smrti što nije u skladu sa TMT teorijom (Ka-Ying Hui i Coleman, 2012). Općenito gledajući, Templer (1972, prema Alvarado i sur., 1995) pretpostavlja kako postoji negativna povezanost između straha od smrti i religioznosti. Rezultati istraživanja koja su ispitivala navedeno su nejednoznačni. Neki su pronašli kako nema povezanosti između religioznosti i straha od smrti (Leming, 1980, prema Falkenhaid i Handal, 2003; Lonetto i Templer, 1986, prema Alvarado, 1995). Drugi su pronašli kako postoji negativna korelacija (Berman i Hays, 1973, prema Falkenhaid i Handal, 2003; Harding i sur., 2005; Spilka i sur., 2003, prema Dušanić, 2012), a treći kako postoji pozitivna korelacija između tih varijabli (Dušanić, 2012; Chenard, 1972, prema Falkenhaid i Handal, 2003). Također, u istraživanjima hinduista i muslimana dobiveno je kako postoji pozitivna povezanost između straha od smrti i religioznosti (Suhail i Akram, 2002, prema Harding, 2005). Ovakvi nejednoznačni rezultati objašnjavaju se činjenicom da se u istraživanjima nije razdvajala intrinzična od ekstrinzične religioznosti, odnosno postavlja se pitanje operacionalizacije religioznosti (Falkenhain i Handal, 2003). U slučajevima kada je ispitivana konkretno intrinzična religioznost ili duhovnost, istraživanja jednoznačno pokazuju kako postoji negativna povezanost između straha od smrti i navedene varijable (Ardelt, 2008, prema Lyke, 2013; Clements, 1998, prema Harding i sur. 2005; Falkenhain i Handal, 2003; Harding i sur., 2005).

1.5.4. Zadovoljstvo životom

Zadovoljstvo životom definirano je kao kognitivna evaluacija cjelokupnog života kroz koju pojedinac procjenjuje svoj vlastiti život (Penezić, 2004, prema Penezić 2006). Campbell i sur. (1976, prema Mirčeta, 2008) pak definiraju zadovoljstvo životom kao opaženu razliku između težnji pojedinca i postignuća koja se kreće od percepcije ispunjenosti do percepcije deprivacije. Zadovoljstvo životom može se rastaviti na pet podkomponenti: životnu ushićenost (nasuprot ravnodušnosti), stabilnost i čvrstoću stavova tijekom vremena, podudarnost između željenih i postignutih ciljeva, samopoimanje te opće raspoloženje (Saeed i Bokharey, 2016). Mnoga istraživanja provjeravala su povezanost između različitih varijabli i zadovoljstva životom. Neki su primjerice dobili kako postoji pozitivna povezanost između dobi i zadovoljstva životom (Horley i Lavery, 1995; Saeed i Bokharey, 2016), neki su pronašli negativnu povezanost (Wilson, 1967, prema Mirčeta,

2008), dok prema nekima nema povezanosti između tih varijabli (Diener, 2003, prema Mirčeta, 2008). Također, Saeed, i Bokharey (2016) dobili su kako postoji pozitivna povezanost između religioznosti i zadovoljstva životom. Neka istraživanja su pokazala kako ne postoji povezanost između straha od smrti i zadovoljstva životom (Feifel i Tong Nagy, 1981; Mirčeta, 2008). S druge strane, u skladu s Eriksonovom psihosocijalnom teorijom (Tomer, 1992) prema kojoj se zadovoljstvo životom u starijoj dobi može izjednačiti s pojmom ego integriteta, većina istraživanja pronašla je značajnu negativnu povezanost između tih dviju varijabli, odnosno pokazalo se kako s povećanjem zadovoljstva životom dolazi do manjeg straha od smrti i obrnuto (Given i Range, 1990; Saeed i Bokharey, 2016). Zanimljivo je istraživanje Woodsa i Wittea (1981) u kojem je dobiveno kako postoji negativna povezanost između straha od smrti i zadovoljstva životom kod muškaraca, ali ne i kod žena starije životne dobi. Kako se te dvije skupine ispitanika u navedenom istraživanju nisu razlikovale niti u jednom pokazatelju koji je mjereno, a radilo se uglavnom o umirovljenim starijim osobama, zaključeno je kako je do navedene razlike došlo upravo zbog percepcije i doživljaja vlastitog umirovljenja. Identitet većine žena puno manje ovisi o karijeri nego što je to slučaj kod muškaraca. Tako žene u starijoj dobi uspješnije rješavaju zadatak ego integriteta nego što to čine muškarci ili žene čiji je identitet također uvelike ovisio o karijeri, što se očituje i u jačini straha od smrti. Ipak, istraživači zaključuju kako je Eriksonova teorija prikladna za primjenu kod muškaraca, ali ne i kod žena.

U vrijeme velikih društvenih i tehnoloških promjena, važno je sagledati mijenjaju li se stavovi i pogledi na procese i pojave koje su, unatoč promjenama, stalno prisutne u životima pojedinaca. Upravo je smrt jedna od takvih pojava koja okupira misli pojedinaca neovisno o njihovoj dobi, spolu ili stavovima, a kod nemalog broja istih prisutan je i strah od smrti. Kako bi se ljudi lakše prilagodili promjenama, pripremili na nezaobilazne životne događaje poput smrti ili se lakše suočavali s bolestima koje ih zahvaćaju, nužno je da prihvate pojam i događaj smrti. Iz tog razloga, nužno je istraživati razlikuju li se različite skupine u poimanju smrti i strahu od smrti te na koji način se suočavaju s istim. Zaključno, ovaj rad bavit će se pitanjem straha od smrti i korelata straha od smrti. Utvrđivat će se postoji li razlika u jačini straha od smrti između različitih dobnih skupina, odnos straha od smrti i zadovoljstva životom te će se utvrditi postoje li razlike u jačini straha od smrti kod pojedinaca različitog spola i religijskog opredjeljenja.

2. Problemi i hipoteze

2.1. Problemi

1. Utvrditi postoji li povezanost između straha od smrti i dobi.
2. Utvrditi postoje li razlike u strahu od smrti s obzirom na spol i religijsku opredjeljenost sudionika istraživanja.
3. Utvrditi postoji li povezanost između straha od smrti i zadovoljstva životom.

2.2. Hipoteze

1. S obzirom na rezultate dosadašnjih istraživanja (Depaola, S. J., Griffin, M. i Young, J. R., 2003) i Eriksonovu teoriju psihosocijalnog razvoja, pretpostavlja se da će strah od smrti i dob biti negativno povezani, odnosno da će s porastom dobi strah od smrti biti manji i obrnuto.
2. a) Dosadašnja istraživanja pokazuju da su žene anksioznije od muškaraca, ali i iskrenije kod odgovaranja na pitanja koja se tiču straha od smrti pa se pretpostavlja da će strah od smrti biti izraženiji kod žena u odnosu na muškarce
b) Pretpostavlja se da će strah od smrti biti manje izražen kod teista u odnosu na ateiste, s obzirom da dosadašnja istraživanja pokazuju kako teisti imaju pozitivniji stav prema smrti od ateista.
3. U skladu s rezultatima prijašnjih istraživanja (Given i Range, 1990; Saeed i Bokharey, 2016) očekuje se značajna negativna povezanost između straha od smrti i zadovoljstva životom, odnosno očekuje se da će s porastom zadovoljstva životom strah od smrti biti manji i obrnuto.

3. Metoda

3.1. Ispitanici

U istraživanju je sudjelovalo 640 ispitanika, od čega je njih 444 (69.4%) bilo ženskog spola, a 196 (30.6%) muškog spola. Raspon dobi sudionika istraživanja bio je od 13 do 93 godine, a prosječna dob bila je 34. Konkretno, u istraživanju je sudjelovalo 344 (53.75%) ispitanika mlađih od 30 godina te su svrstani u skupinu "mlađih", 238 (37.19%) ispitanika čija je dob u rasponu između 30 i 60 godina te su svrstani u skupinu ispitanika "srednje dobi" te 58 (9.06%) ispitanika starijih od 60 godina te su svrstani u skupinu "starijih". Prikaz distribucije dobi sudionika istraživanja prikazuje Prilog 1. Što se tiče religijskog opredjeljenja, 287 (44.84%) sudionika izjasnilo se kao teisti, 120 (18.75%) kao agnostici, 225 (35.16%) kao ateisti, a njih 8 (1.25%) kao "ostalo" (duhovna, pagan, deklarirani vjernik bez vjerovanja u život vječni, naturalist, "ne znam", spirirtualna osoba, pastafarizam, slobodni mislilac). Od 287 teista, njih 284 izjasnila su se se kao rimokatolici, njih 2 kao muslimani i 1 kao adventist sedmog dana.

3.2. Mjerni instrumenti

Upitnik se sastojao od tri dijela: na početku su od sudionika traženi opći demografski podaci i podaci koji su relevantni za istraživanje, zatim je slijedila Skala anksioznosti od smrti (Templer, 1970 prijevod Dušanić, 2012) te Skala zadovoljstva životom (Penezić, 2002). Opći demografski podaci koji su traženi od sudionika bili su: spol, dob, završena razina obrazovanja, trenutni radni status, religijsko opredjeljenje i izjašnjavaње, a podaci koji su relevantni za istraživanje bili su: samoprocjena stupnja religioznosti, samoprocjena čestine susreta sa smrću i samoprocjena zdravstvenog stanja. Ove podatke ispitanici su procjenjivali na skali Likertovog tipa od 5 stupnjeva pri čemu je za samoprocjenu stupnja religioznosti 1 značilo "nereligiozan", a 5 "vrlo religiozan", za samoprocjenu čestine susreta sa smrću 1 je značilo "nikad", a 5 "vrlo često" te za samoprocjenu zdravstvenog stanja 1 je značilo "iznimno loše", a 5 "odlično".

Nakon toga slijedila je Templerova skala anksioznosti od smrti. Skala se sastoji od 15 čestica koje obuhvaćaju teme poput zabrinutosti zbog prolaznosti vremena (npr. "*Ponekad se prepadnem kako vrijeme brzo leti*"), zabrinutosti oko boli i stresa koje sa sobom

donose bolesti i umiranje (npr. *"Ne bojim se obolijevanja od tumora"*), emocionalne reakcije prema smrti (npr. *"Jako se bojim umiranja"*) i sl. Koeficijent pouzdanost skale u ovom istraživanju iznosi 0.79. Prilikom ispunjavanja ispitanici su davali odgovore na skali Likertovog tipa od 5 stupnjeva pri čemu je 1 značilo *"U potpunosti se ne odnosi na mene"*, a 5 *"U potpunosti se odnosi na mene"*. Ukupan rezultat na skali formiran je zbrajanjem procjena odgovora na svih 15 čestica. Minimalan rezultat iznosi 15, a maksimalan 75 pri čemu je viši rezultat ukazivao na veći strah od smrti, odnosno niži rezultat je ukazivao na manji strah od smrti.

Usljedilo je ispunjavanje Skale zadovoljstva životom (Penezić, 2002) koja se sastoji od 20 čestica pri čemu se prvih 17 odnosi na globalno zadovoljstvo, a ostale 3 na situacijsko zadovoljstvo. Sama skala nastala je spajanjem Skale zadovoljstva životom (SWLS, Larsen i sur, 1985), Skale općeg zadovoljstva (Bezinović, 1988), dijela Skale pozitivnih stavova prema životu (Grob, 1995) i dijela Skale uživanja u životu (Grob, 1995). Koeficijent pouzdanosti skale u ovom istraživanju iznosi 0.95. Ispitanici su i prilikom ispunjavanja ove skale davali odgovore na skali Likertovog tipa od 5 stupnjeva pri čemu je 1 značilo *"Uopće se ne slažem"*, a 5 *"U potpunosti se slažem"* za prvih 17 čestica, odnosno, 1 je značilo *"Nikada mi se to nije dogodilo"*, a 5 *"Uvijek mi se to događa"* za zadnje 3 čestice na skali. Ukupan rezultat na skali formiran je zbrajanjem procjena odgovora na svih 20 čestica. Minimalan rezultat iznosi 20, a maksimalan 100 pri čemu je viši rezultat ukazivao na veće zadovoljstvo životom, odnosno niži rezultat je ukazivao na manje zadovoljstvo životom.

3.3. Postupak

Dio sudionika ispunjavalo je online upitnik (uglavnom sudionici mlađe i srednje dobi), dok je dio ispitanika (starija populacija) ispitan usmenim putem. Online verzija upitnika objavljena je u nekoliko *Facebook* grupa i stranica, a anonimnost je bila potpuno osigurana. Prije svakog dijela upitnika, sudioniku je bila predstavljena jasna uputa za ispunjavanje. Veći dio starijih sudionika prikupljen je u staračkom domu. Kako se radi o starijoj populaciji, ispitivač je upitnik primjenjivao čitajući svakom od sudionika pitanja osobno. Na taj način ispitivač je bio u mogućnosti objasniti pitanja koja (starijim) sudionicima nisu bila u potpunosti razumljiva. Prije početka ispunjavanja upitnika, sudioniku je bila objašnjena svrha istraživanja, rečeno mu je kako u bilo kojem trenutku može odustati od istraživanja, kako je anonimnost maksimalna s obzirom na način ispitivanja

te da će prikupljeni podaci biti korišteni samo u istraživačke svrhe. U dva slučaja je ispitivanje, zbog vidljive nelagode sudionika prilikom odgovaranja na pitanja vezana uz strah od smrti, moralo biti prekinuto. Dio starijih sudionika za koje se utvrdilo da su fizički i psihički u mogućnosti sami ispuniti i razumijeti upitnik, ispunjavali su upitnik tehnikom papir-olovka.

4. Rezultati

Slijede tablični prikazi deskriptivnih podataka rezultata sudionika israživanja na Skali anksioznosti od smrti i Skali zadovoljstva životom s obzirom na spol, dob i religijsko opredjeljenje.

Tablica 1 Prikaz broja ispitanika, aritmetičke sredine i standardne devijacije rezultata ispitanika na Skali anksioznosti od smrti i Skali zadovoljstva životom s obzirom na spol, religijsko opredjeljenje

	Strah od smrti			Zadovoljstvo životom		
	N	M	SD	N	M	SD
ženski	444	42,96	8,81	444	72,82	14,81
SPOL						
muški	196	37,82	8,44	196	72,92	14,66
REL.						
teisti	287	42,91	8,58	287	75,75	13,36
agnostici	120	43,02	8,57	120	72,43	14,15
OPR.						
ateisti	225	38,64	9,17	225	69,58	16,06
ostalo	8	39,25	8,50	8	88,13	9,69

Tablica 2 Prikaz broja ispitanika, aritmetičke sredine i standardne devijacije rezultata ispitanika na Skali anksioznosti od smrti s obzirom na podkategorije (spol (muško/žensko) i religijsko opredjeljenje ispitanika (teisti/ateisti))

Spol/relig. opred.	N	M	SD
ženski/teisti	217	44,06	8,39
ženski/ateisti	129	40,43	9,23
muški/teisti	70	39,36	8,26
muški/ateisti	96	36,23	8,56

Prvim problemom istraživanja utvrđivalo se postoji li povezanost straha od smrti i dobi. U obradu podataka uključeni su rezultati svih sudionika istraživanja (N=640), a korišten je Pearsonov koeficijent korelacije.

Utvrđena je slaba negativna povezanost ($r=-0.08$, $p<.05$) između straha od smrti i dobi: s porastom dobi strah od smrti se smanjuje.

S obzirom da se u prijašnjim istraživanjima pojavljuje rezultat koji ukazuje na zakrivljenu povezanost između dobi i straha od smrti, provedena je analiza varijance kako bi se utvrdilo postoje li razlike u strahu od smrti između različitih dobnih skupina (mlađih od 30, srednje dobi (između 30 i 60 godina) i starijih od 60 godina) što bi moglo ukazivati na zakrivljenu povezanost između ispitivanih varijabli ($F(1/637)=3.52$, $p<.05$). Rezultati Bonferroni post-hoc testa pokazali su kako postoji razlika između skupine mlađih sudionika istraživanja i onih srednje dobi ($p<.05$), odnosno pokazalo se kako oni srednje dobi postižu niže rezultate na skali straha od smrti u odnosu na mlađe sudionike (Tablica 5). Razlike između mlađih i starijih sudionika te između onih srednje i starije dobi nisu dobivene ($p>.05$).

Tablica 3 Prikaz rezultata Bonferroni post-hoc testa prilikom utvrđivanja razlika u strahu od smrti s obzirom na dob ispitanika (N=640)

DOB	<30	30-60	>60
	42,16	40,17	41,76
<30	-	.03*	1.00
30-60	.	-	.68
>60			-

* p<0.05

Drugim problemom istraživanja utvrđivalo se postoji li razlika u strahu od smrti s obzirom na spol i religijsku opredjeljenost ispitanika. Korištena je dvosmjerna ANOVA, a u obradu je uključeno 512 sudionika istraživanja od čega 287 teista (217 ženskog i 70 muškog spola) i 225 ateista (129 ženskog i 96 muškog spola). Ispitanici koji su se izjasnili kao agnostici i "ostalo" izostavljeni su iz ovog dijela istraživanja. Rezultati su prikazani u Tablici 5.

Tablica 4 Prikaz rezultata dobivenih korištenjem analize varijance prilikom utvrđivanja razlike u strahu od smrti s obzirom na spol i religijsko opredjeljenje ispitanika (N=512)

Efekt	F	df	p
Spol	28.78	1/508	.00*
Religijsko opredjeljenje	16.54	1/508	.00*
Interakcija	0.088	1/508	0.77

*p<0.01

Utvrđeni su značajni glavni efekti, tj. značajna razlika u strahu od smrti s obzirom na spol ($F(1/508)=28.78$, $p<.01$) i religijsko opredjeljenje ($F(1/508)=16.54$, $p<.01$) ispitanika:

muškarci se manje boje smrti od žena, odnosno, ateisti se manje boje smrti od teista. Nije utvrđena interakcija spola i religijskog opredjeljenja ($F(1/508)=0.088$, $p>.05$). Da bi se utvrdili jednostavni efekti (između kojih podskupina postoje razlike), koristi se post-hoc Bonferroni test.

Tablica 5 Prikaz rezultata Bonferroni post-hoc testa prilikom utvrđivanja razlika u strahu od smrti s obzirom na spol i religijsko opredjeljenje ispitanika

Spol	Rel. opr	M		Ž	
		teisti	ateisti	teisti	ateisti
		39, 36	36, 23	44, 06	40, 43
M	teisti	-	0, 13	0, 00*	1, 00
M	ateisti		-	0, 00*	0, 00*
Ž	teisti			-	0, 00*
Ž	ateisti				-

* $p<0.01$

Iako interakcija nije statistički značajna, prilikom utvrđivanja jednostavnih efekata spola i religijskog opredjeljenja, dobivene su sljedeće značajne razlike: u skupini teista, žene se više boje smrti od muškaraca ($p<.01$), kao i u skupini ateista ($p<.01$). Nije dobivena razlika između muškaraca koji se izjašnjavaju kao teisti i onih koji se izjašnjavaju kao ateisti ($p>.05$), dok je kod žena dobivena razlika, odnosno žene koje se izjašnjavaju kao teisti više se boje smrti od onih koje se izjašnjavaju kao ateisti ($p<.01$).

Trećim problemom u istraživanju utvrđivalo se postoji li povezanost između straha od smrti i zadovoljstva životom. U obradu podataka uključeni su rezultati svih sudionika istraživanja ($N=640$), a korišten je Pearsonov koeficijent korelacije.

Utvrđena je značajna slaba negativna povezanost ($r=-0.16$, $p<.01$) straha od smrti i zadovoljstva životom. Što je veći strah od smrti, manje je zadovoljstvo životom, odnosno, manji strah od smrti podrazumijeva više zadovoljstva životom.

5. Rasprava

Smrt je događaj kojim prestaje život organizma, događaj kojim prestaju problemi, brige i muke, ali i sve životne radosti. S obzirom da je pojam smrti tabuiziran i sve manje prisutan u današnjem društvu, a ni na koji način se (još uvijek) ne može izbjeći i zaobići, činjenica je kako ljudi imaju različite predodžbe i stavove prema smrti. Kod nekih se razvija strah i anksioznost, dok je drugi prihvaćaju kao dio životnog procesa. Strah od smrt povezan je s mnogim varijablama, a razlikuje se i između različitih skupina ljudi s obzirom na karakteristike istih. Cilj ovog istraživanja je stoga bio ispitati razlikuju li se određene skupine ljudi (konkretno teisti i ateisti te muškarci i žene) u strahu od smrti te utvrditi postoji li povezanost straha od smrti s varijablama dobi i zadovoljstva životom.

Prvi problem istraživanja bio je utvrditi postoji li povezanost između straha od smrti i dobi te se pretpostavilo da, s obzirom na Eriksonovu teoriju psihosocijalnog razvoja kao i rezultate nekih prijašnjih istraživanja (Depaola, Griffin i Young, 2003), postoji negativna povezanost između tih varijabli, odnosno da će strah od smrti padati u funkciji dobi. Rezultati su pokazali kako postoji značajna slaba negativna povezanost između straha od smrti i dobi: s porastom dobi strah od smrti pada. Iako rezultati prijašnjih istraživanja nisu jednoznačni, većina teorija u psihologiji spominje odnos koji je dobiven i u ovom istraživanju. Prema Eriksonovoj teoriji psihosocijalnog razvoja, s pozitivnim rješavanjem kriza koje se javljaju u odrasloj i starijoj dobi dolazi do integracije ega, odnosno do prihvaćanja svih životnih događaja i procesa pa tako i smrti (Lyke, 2013). S druge strane, za mlađe pojedince smrt je puno apstraktniji pojam, ne razmišljaju o smrti puno, a kad i razmišljaju, smatraju da je ona daleko od njih. Iz tog razloga, strah od smrti kod mlađih je veći (Gesser, Wong i Reker, 1987). Uz to, prema teorijama kognitivnog razvoja, s dobi dolazi do razvoja dijalektičkog mišljenja, odnosno mogućnosti uspješnog integriranja suprotnih pojmova (u ovom slučaju života i smrti) te integriranja smrtnosti u koncepciju selfa. Iz tog razloga s dobi dolazi do prihvaćanja smrtnosti i smrti uz istodobno smanjenje straha od smrti (Tomer, 1992). Ipak, ne smije se zanemariti činjenica kako je općenito stav

društva i kulture prema smrti danas drugačiji u odnosu na prije. Nekad su se djeca u jednakoj mjeri kao i odrasli susretali sa pojmom i događajem smrti (npr. pokojnik je za vrijeme oplakivanja bio javno izložen u kući). Danas se djeca ne izlažu takvim scenama, tj. pokušavaju se zaštititi od susreta s takvim događajima (Kübler-Ross, 1989). Iz tog razloga, možda su rezultati dobiveni u ovom kao i u ostalim istraživanjima posljedica efekta kohorte, odnosno moguće je da je manji strah od smrti kod starijih osoba posljedica njihove veće izloženosti događajima povezanim sa smrću u njihovom djetinjstvu i mlađoj dobi što kod današnje djece i mladih nije slučaj. Važno je napomenuti kako postoji mogućnost zakrivljene povezanosti između dobi i straha od smrti s obzirom da je dobivena povezanost između istih varijabli vrlo niska, a rezultati kojima se utvrđivala razlika u strahu od smrti između različitih dobnih skupina pokazali su kako postoji razlika između ispitanika mlađe i srednje dobi (Tablica 3).

Drugim problemom istraživanja utvrđivalo se postoji li razlika u strahu od smrti između teista i ateista te između muškaraca i žena. Pretpostavilo se da će žene, bez obzira na religijsko opredjeljenje, pokazivati veći strah od smrti u odnosu na muškarce s obzirom da su općenito anksioznije od muškaraca. Također, pretpostavilo se da će ateisti, bez obzira na spol, doživljavati veći strah od smrti u odnosu na teiste. Ove pretpostavke donesene su na osnovi rezultata dobivenih u prijašnjim istraživanjima (Alvarado i sur., 1995; Bassett, 2017). Rezultati su pokazali kako postoji značajna razlika u strahu od smrti s obzirom na spol: muškarci se manje boje smrti od žena (Tablica 4) kao i značajna razlika u strahu od smrti s obzirom na religijsku opredjeljenost: teisti se više boje smrti od ateista (Tablica 4). Pregledom jednostavnih efekata, pokazalo se kako ne postoji razlika u strahu od smrti između muškaraca različitog religijskog opredjeljenja, odnosno muškarci koji se izjašnjavaju kao teisti i oni koji se izjašnjavaju kao ateisti jednako se (ne) boje smrti. Ostali jednostavni efekti u skladu su s dobivenim glavnim efektima (i kod teista i kod ateista se muškarci u odnosu na žene manje boje smrti; kod žena se one koje se izjašnjavaju kao ateisti manje boje smrti u odnosu na one koje se izjašnjavaju kao teisti) (Tablica 5).

Prvi dio rezultata je u skladu s pretpostavkama i prijašnjim istraživanjima. Mnogi izvori navode kako su žene općenito anksioznije od muškaraca (iako veličina tog efekta nije velika i iznosi -0,28 u korist žena (Larsen i Buss, 2008)). Prema tome, opća anksioznost žena mogla bi se odražavati i u većoj anksioznosti i strahu prema smrti u odnosu na muškarce što se i navodi u većini istraživanja (Bassett, 2017; Dattel i Neimeyer, 1990; Davis i sur., 1983; Depaola, Griffin i Young, 2003; Harding i sur. 2005; Kastenbaum, 2000, prema Lyke, 2013;

Saeed i Bokharey, 2016; Thorson i Powell, 1988; Tokić, 2013). Prema hipotezi emocionalne ekspresivnosti, zapravo nema razlike u frekvenciji ili intenzitetu doživljaja anksioznosti između muškaraca i žena, već je razlika u načinu i čestini izražavanja emocija općenito, a samim time i emocije straha, odnosno pokazalo se kako žene češće i slobodnije izražavaju i pokazuju emocije (Dattel i Neimeyer, 1990; Larsen i Buss, 2008; Saeed i Bokhaery, 2016). Još jedno objašnjenje daju Krieger i sur. (1974, prema Depaola i sur. 2003). Oni smatraju kako žene na smrt gledaju sa više emocionalnog, a muškarci s više kognitivnog stajališta. S obzirom da većina skala kojima se mjeri strah od smrti sadrži čestice koje više odražavaju emocionalne nego kognitivne stavove prema smrti, žene na takvim skalama postižu veće rezultate (Dattel i Neimeyer, 1990).

Drugi dio drugog problema kojim se ispitala razlika u strahu od smrti između teista i ateista nije u skladu s pretpostavkama ovog istraživanja. Ipak, u nekima od prijašnjih istraživanja dobiveni su isti rezultati (Dušanić, 2012; Chenard, 1972, prema Falkenhaid i Handal, 2003). Dakle, dobiveno je kako se teisti više boje smrti u odnosu na ateiste. Iako je pretpostavljeno da se teisti manje broje smrti u odnosu na teiste iz razloga jer teisti vjeruju kako smrt nije kraj i vjeruju u život nako smrti, dobiveno je drugačije. Rezultat može biti posljedica nerazdvajanja intrinzične od ekstrinzične religioznosti. Intrinzična religioznost podrazumijeva integriranje svih aspekata religije te se odražava u duhovnosti osobe, dok ekstrinzična religioznost označava deklariranje osobe kao vjernika, iako se navedeno ne odražava u duhovnosti. Neka istraživanja su pokazala kako je strah od smrti manji kod intrinzično, ali ne i kod ekstrinzično religioznih (Ardelt, 2008, prema Lyke, 2013; Clements, 1998, prema Harding i sur. 2005; Falkenhain i Handal, 2003; Harding i sur., 2005). Moguće je da je u ovom istraživanju većina sudionika koji su se izjasnili kao teisti više ekstrinzično nego intrinzično religiozna što se odrazilo i u rezultatima. S druge strane, ateisti prema objektivno-mehanicističkoj teoriji vjeruju kako je smrt prestanak funkcioniranja organizma i jednostavno predstavlja kraj života. Prema tome, ateisti su pomireni s činjenicom kraja i nemaju razloga bojati se smrti što je u skladu s rezultatima (Tassel-Matamua, 2014, prema Tassel-Matamua, 2016).

Također, dobiveno je kako nema razlike u strahu od smrti između muškaraca teista i ateista. Dobiveno se može objasniti već spomenutim problemom orijentiranosti skale: skala straha od smrti je emocionalno orijentirana, a muškarci imaju tendenciju gledati na smrt s kognitivnog stajališta (Krieger i sur., 1974, prema Depaola i sur. 2003). Moguće je da je

navedeno dovelo do izjednačavanja rezultata muškaraca teista i ateista na skali straha od smrti.

Trećim problemom utvrđivalo se postoji li povezanost između straha od smrti i zadovoljstva životom. Kako su prijašnja istraživanja pokazala da postoji negativna povezanost između navedenih varijabli (Saeed i Bokharey, 2016), u ovome istraživanju pretpostavilo se da će odnos biti isti. Rezultati su pokazali kako postoji značajna slaba negativna povezanost između straha od smrti i zadovoljstva životom: što je veći strah od smrti, manje je zadovoljstvo životom, odnosno, manji strah od smrti podrazumijeva više zadovoljstva životom. Pojam zadovoljstva životom povezuje se sa pojmom ego integriteta iz Eriksonove teorije psihosocijalnog razvoja te pojmovima samoaktualizacije i postizanja idealnog selfa iz teorija razvoja ličnosti i motivacije Maslowa i Rogersa. Erikson u svojoj teoriji navodi kako su pojedinci koji su postigli ego integritet u starijoj dobi ujedno i zadovoljniji životom u odnosu na one koji posljednju fazu psihosocijalnog razvoja završavaju očajanjem. Također, Maslow u svojoj teoriji samoaktualizacije spominje kako su pojedinci koji dostignu samoaktualizaciju ujedno i zadovoljniji životom kao i oni koji uspiju ostvariti idealan self prema Rogersovoj teoriji. Prema navedenom, samoaktualizirani pojedinci, oni koji su dostigli idealan self te oni koji su u starijoj dobi pozitivno riješili fazu ego integriteta zadovoljniji su životom te se manje boje smrti (Given i Range, 1990; Neimeyer, 1994; Tomer, 1992). Ipak, dobivena slaba povezanost straha od smrti i zadovoljstva životom možda je posljedica djelovanja neke treće varijable poput religioznosti ili dobi na ispitivane varijable ili na njihov odnos.

Na kraju, valjalo bi ukazati i na probleme, tj. nedostatke provedenog istraživanja. Prvi nedostatak odnosi se na prirodu prikupljenih podataka, odnosno svi podaci prikupljeni su metodom samoprocjene što ograničava objektivnost podataka. Drugi nedostatak veže se uz nereprezentativnost uzorka. Naime, većina sudionika istraživanja starije dobi prikupljena je u staračkom domu što se moglo odraziti u njihovim odgovorima prilikom ispitivanja zadovoljstva životom i straha od smrti. Također, ispitivanje se provodilo u vrijeme praznika kad je većina sudionika bila u svojim obiteljima (prvenstveno se odnosi na studente koji su činili veći dio sudionika ovog istraživanja, ali i sve ostale sudionike) što je također moglo umjetno povećati rezultate na skali zadovoljstva životom, odnosno smanjiti rezultate na skali straha od smrti. Sljedeći nedostatak je način primjene upitnika, odnosno ispitivanja sudionika istraživanja: dio sudionika rješavalo je upitnik online putem, dio tehnikom papir-olovka, a dio je usmeno odgovarao na pitanja pri čemu je ispitivač bilježio njihove odgovore.

Za preciznije rezultate, svi sudionici bi trebali upitnike rješavati na isti način. Uz to, već je spomenut problem operacionalizacije konstrukta religioznosti, odnosno nerazdvajanja intrinzične od ekstrinzične religioznosti što se moglo odraziti na rezultate. Također, istraživanje je bilo korelacijsko što onemogućuje donošenje uzročno-posljedičnih zaključaka. Navedena ograničenja trebalo bi uzeti u obzir prilikom daljnjeg ispitivanja razlika u strahu od smrti između različitih skupina i korelata straha od smrti. Uz to, u budućim istraživanjima valjalo bi kontrolirati faktore poput obrazovanja, zdravlja, čestine susreta sa smrću i sl. koji bi mogli utjecati na rezultate koji pokazuju jačinu straha od smrti. Zanimljivo bi bilo utvrditi kakva je povezanost između istih varijabli i straha od smrti, odnosno postoje li razlike u strahu od smrti između skupina koje se razlikuju prema navedenim svojstvima (npr. visoko obrazovani i nisko obrazovani, zdravi i bolesni i dr.) kao i utvrditi povezanost između straha od smrti i nekih drugih varijabli (poput socijalne podrške, eksternalnog lokusa kontrole, samopoštovanja, očajanja i dr.).

6. Zaključak

1. Utvrđena je značajna slaba negativna povezanost između dobi i straha od smrti: s porastom dobi strah od smrti pada.
2. a) Utvrđeno je da postoji razlika u strahu od smrti s obzirom na spol ispitanika: muškarci se manje boje smrti u odnosu na žene.
b) Utvrđeno je da postoji razlika u strahu od smrti s obzirom na religijsko opredjeljenje ispitanika: teisti se boje smrti više nego ateisti.
3. Utvrđena je značajna slaba negativna povezanost straha od smrti i zadovoljstva životom: što je veći strah od smrti, manje je zadovoljstvo životom, odnosno, manji strah od smrti podrazumijeva više zadovoljstva životom.

7. Literatura

- Alvarado, K., Templer, D. I., Bresler, C., Thomas-Dobson, S. (1995). The relationship of religious variables to death depression and death anxiety. *Journal of Clinical Psychology*, 51(2), 202-204.
- Bassett, J. F. (2017). Disgust sensitivity accounts for some but not all gender differences in death attitudes. *Omega – journal of death and dying*, 75(1), 26-46.
- Bering, J. (2012). *Instinkt za Boga*. Zagreb: Naklada ljevak.
- Biondić, M. (2013). Racionalan strah i strah od smrti. *Prolegomena*, 12(2), 277-284.
- Buckman, R. (1996). *Ne znam što reći*. Zagreb: Školska knjiga.
- Dattel, A. R. i Neimeyer, R. A. (1990). Sex differences in death anxiety: Testing the emotional expressiveness hypothesis. *Death Studies*, 14(1), 1-11.
- Davis, S. F. i sur. (1983). The interrelationships of ego strength, self-esteem, death anxiety, and gender in undergraduate college students. *The Journal of General Psychology*, 108(1), 55-59.
- Dawkins, R. (2006). *Iluzija o Bogu*. Zagreb: Naklada ljevak.
- Depaola, S. J., Griffin, M. i Young, J. R. (2003). Death anxiety and attitudes toward the elderly among older adults: the role of gender and ethnicity. *Death Studies*, 27, 335-354.
- Dušanić, S. (2012). Religioznost i određeni korelati mentalnog zdravlja mladih. *Godišnjak za psihologiju*, 9(11), 57-68.

- Falkenhain, M. i Handal, P. J. (2003). Religion, death attitudes and belief in afterlife in the elderly: untangling the relationship. *Journal of Religion and Health*, 42(1), 67-76.
- Feifel, H. i Tong Nagy, V. (1981). Another look at fear of death. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 49(2), 278-286.
- Firestone, R. i Catlett, J. (2009). *Beyond the Death Anxiety*. New York: Springer publishing company.
- Gesser, G., Wong, P. T. P. i Reker, G. T. (1987). Death attitudes across the life-span: the development and validation of the death attitude profile. *Omega*, 18(2), 113-128.
- Given, J. E. i Range, L. M. (1990). Life satisfaction and death anxiety in elderly nursing home and public housing residents. *Journal of Applied Gerontology*, 9(2), 224-229.
- Greyson B. (2000). *The near-death experience scale: Construction, reliability and validity*. *Lancet*, 355, 460-463.
- Grun, A. (2011). *Visoko umijeće starenja*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Harari, Y. N. (2015). *Sapiens – kratka povijest čovječanstva*. Zagreb: Fokus komunikacija.
- Harding, S. R., Flannelly, K., Weaver, A. J. i Costa, K. G. (2005). The influence of religion on death anxiety and death acceptance. *Mental Health, Religion and Culture*, 8(4), 253-261.
- Horely, J. i Lavery, J. (1995). Subjective well-being and age. *Social Indicators Research: An International and Interdisciplinary Journal for Quality-of-Life Measurement*, 34(2), 275-282.

- Jost, J. T. i sur. (2003). Political conservatism as motivated social cognition. *Psychological Bulletin*, 129(3), 339-375.
- Ka-Ying Hui, V. i Coleman, P. G. (2012). Do reincarnation beliefs protect older adult chinese buddhists against personal death anxiety?. *Death Studies*, 36, 949-958.
- Kübler-Ross, E. (1989). *Razgovori s umirućima*. Zagreb: Biblioteka "Oko tri ujutro".
- Kusić, A. (1990). *O parapsihologiji i smrti*. Đakovo: Biskupski ordinarijat Đakovo.
- Larsen R. J. i Buss, D. M. (2008). *Psihologija ličnosti*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Lonetto, R. i Templer, D. I. (1986). *Death Anxiety*. Washington: Hemisphere Publishing Corporation.
- Lyke, J. (2013). Associations among aspects of meaning in life and death anxiety in young adults. *Death Studies*, 37, 471-482.
- Mirčeta, M. (2008). Sociodemografske osobine, socijalna podrška, zadovoljstvo životom i odnos prema smrti starih osoba. Neobjavljeni diplomski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Moody, R. A. Jr. (2005). *Život poslije života*. Zagreb: V.B.Z.
- Morin, E. (2005). *Čovjek i smrt*. Zagreb: Scarabeus – naklada.
- Mindoljević Drakulić A. i Keleuva, S. (2016). Psihološki aspekti iskustva kliničke smrti. *Socijalna psihijatrija*, 44, 208-218.
- Neimeyer R. A. (1994). *Death Anxiety Handbook*. Vermont: Taylor and Francis.

- Niemiec, R. M., Schulenberg, S. E. (2011). Understanding death attitudes: the integration of movies, positive psychology and meaning management. *Death Studies*, 35, 387 - 407.
- Peake, A. (2012). *Ima li života poslije smrti?*. Zagreb: Mozaik knjiga.
- Penezić, Z. (2006). Zadovoljstvo životom u adolescentnoj i odrasloj dobi. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 15(4-5), 84-85.
- Petrović, M. (2005). *Znanost i problem smrti*. Zagreb: TeleDisk.
- Petz, B. (2005). *Psihologijski rječnik*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Reeve, J. (2009). *Razumijevanje motivacije i emocija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Saeed, F. i Bokharey, I. Z. (2016). Gender differences, life satisfaction, its correlate and death anxiety in retirement. *Journal of Psychology and Clinical Psychiatry*, 5(2), 1-7.
- Schaie, K. W., Willis, S. L. (2001). *Psihologija odrasle dobi i starenja*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Schumaker, J. F. i Warren, W. G. (1990). Death anxiety in Japan and Australia. *The Journal of Social Psychology*, 131(4), 511-518.
- Štambuk, A. (2007). Razmišljanje o smrti – dobne i spolne razlike. *Ljetopis socijalnog rada*, 14(1), 155-177.
- Tassel-Matamua, N.A. i Lindsay, N. (2016). "I'm not afraid to die": the loss of the fear of the death after a near-death experience. *Mortality*, 21(1), 71-87.
- Thorson, J. A. i Powell, F. C. (1988). Elements of death anxiety and meanings of death. *Journal of Clinical Psychology*, 44(5), 691-701.

Tokić, M. (2013). *Odnos crta ličnosti i straha od smrti kod starih osoba*. Neobjavljeni diplomski rad. Osijek: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Osijeku.

Tomer, A. (1992). Death anxiety in adult life — theoretical perspectives, *Death Studies*, 16(6), 475-506.

Woods, N. i Witte, K. L. (1981). Life satisfaction, fear of the death and ego identity in elderly adults. *Bulletin of the Psychonomic Society* 18(4), 165-168.

Internetski izvori:

Hrvatska enciklopedija (www.enciklopedija.hr)

Prilog 1.

